

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ
ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

“ЎЗБЕК ТИЛИ УСЛУБИЯТИНИНГ ДОЛЗАРЪ МАСАЛАЛАРИ”

МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА
ИЛМИЙ – АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

ISBN 978-9943-5705-1-9

Тошкент 2021

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

*Устоз – муаллимсиз қолганда замон,
Нодонликдан қаро бўларди замон.
(Абдурахмон ЖОМИЙ)*

Ўзбекистон Халқ маориф аълочиси, филология фанлари номзоди, доцент

Икромов Исомиддин Икромович

таваллудининг 70 йиллиги муносабати билан унинг ёрқин хотирасига
бағишланган

**“ЎЗБЕК ТИЛИ УСЛУБИЯТИНИНГ
ДОЛЗАРЪ МАСАЛАЛАРИ”**

мавзусидаги Республика илмий – амалий конференция материаллари

(2-китоб, 2-6 шубалар)

**Тошкент
“VNESHINVESTROM”**

2021

УЎК: 821.512.133

КБК: 83.3(5Ў)

*Мазкур тўплам Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 2 мартдаги 78–Ф сон фармойиши билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси халқаро ва республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник анжуманлар режаси”га киритилган буйруғининг 2-иловасига мувофиқ Абдулла Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институтида Ўзбекистон Халқ маориф аълочиси, филология фанлари номзоди, доцент **Икромов Исомиддин Икромович** таваллудининг **70 йиллиги** муносабати билан унинг ёрқин хотирасига бағишланган “Ўзбек тили услубиятининг долзарб масалалари” мавзусидаги Республика илмий–амалий конференция материалларисосида тайёрланди. Тўплам адабиётшунос олимлар, изланиш олиб бораётган ёш тадқиқотчилар ва ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчилари ҳамда магистрлар учун мўлжалланган.*

Бош муҳаррир:

Ўзбек тили ва адабиёти факультети декани, ф.ф.номзоди
доц. в.б. **Сунатулла Сойипов**

Масъул муҳаррир:

Ўзбек адабиёти ўқитиш методикаси кафедраси мудири, ф.ф. доктори,
проф.в.б. **Шоира Дониярова**
Ўзбек тили ўқитиш методикаси кафедраси мудири, ф.ф. номзоди,
доц. **Абдували Мусаев**

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи:

ЖДПИ доценти, ф.ф. номзоди	Нодира Соатова Исомиддиновна
ЖДПИ доценти, ф.ф. номзоди	Сурайё Эшонқулова Исомиддиновна
Тошкент вилояти Чирчиқ педагогика институти доценти, ф.ф.ф.д. (PhD)	Шахло Ботирова Исомиддиновна

Такризчилар:

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси мудири, ф.ф. доктори,
проф. в.б. **Усмонжон Қосимов**
Ўзбек адабиёти ўқитиш методикаси кафедраси доценти в.б., ф.ф.ф.д. (PhD)
Дилнавоз Салимова

Ушбу тўплам Абдулла Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институти Илмий Кенгашининг 2021 йил 27 май ойидаги 9-сонли қарори билан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-6705-1-8

© “VNESHINVESTROM” 2021

*Бировким қилса олимларга таъзим,
Қилур гўё Пайгамбарга таъзим.
Ҳадис ўлмиш Набийдан бўйла ҳадис,
Ки олим келди Пайгамбарга ворис.*

(Алишер Навоий)

*Ўзбекистон Халқ маорифи аълочиси, филология фанлари номзоди, доцент
Икромов Исомиддин Икромович*

IV. ЎЗБЕК АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИГИ ВА БАДИИЙ МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ

ТАНҚИДИЙ-БИОГРАФИК ОЧЕРКДА МАҲОРАТ МАСАЛАСИ

*Шоира Ахмедова,
БухДУ профессори,
филология фанлари доктори
София Маҳмудова,
тадқиқотчи*

Абу Али Ибн Синонинг ҳаёти ва фаолияти, илмий мероси ҳақида кўплаб илмий, адабий, бадиий асарлар яратилган. Айниқса, ўзбек адабиётида бу қомусий алломага бағишланган қатор ҳикоя, қисса ва романлар ёзилган ва ёзилмоқда. Буюк ҳаким, файласуф олим, буюк ҳаким, истеъдодли адиб ва шоир Абу Али ибн Сино жаҳон илм-фани, маданияти тараққиёти тарихида муҳим ўрин эгаллаган қомусий олим ҳаёти ва ижодига бағишлаб С.Айний танқидий-биографик очерк яратган эди. *“Европада Авиценна номи билан шухрат топган бу улуг донишманднинг исми Хусайн бинни Абдулло бинни Сино бўлиб, Абу Али ибн Сино унинг кунияси, Шайхур-раис эса илмий лақабидир”* деган таъриф билан бошланган танқидий – биографик очеркда С.Айний Абу Али ибн Синонинг таржимаи ҳоли ва қолдириб кетган асарлари ҳақида сўз юритишдан олдин олим яшаган давр, сиёсий, ижтимоий муҳит, Сомонийлар сулоласи ҳақида фикр юритади.

Танқидий-биографик очерк жанри ёзувчи ёки шоирнинг ҳаёти ва ижоди, у мансуб адабий муҳит, асарларининг яратилиш тарихи, мазмун-моҳияти, фазилати, адабий-тарихий жараёндаги ўрни ҳақида маълумот бериши лозимлигини кўзда тутган адиб шу йўналишдан боради. Ибн Синонинг ота-онаси, болалигида ўрганган илмлари, мантиқ илмининг билимдони Абу Абдулло Боҳилий кўлида таълим олиши тўғрисида маълумот беради. *“Абу Али ўз ҳаракати билан мантиқ, ҳикмат, илоҳиёт, ҳандаса (геометрия), илми нуҷум (астрономия) ва бошқа илмларни ўргангач, илми тиб (медицина)га қизиқиб қолади, бир томондан тиббий китобларни мутолаа қилади, иккинчи томондан, беморларни даволайди. Шу залда ўн олти ёшида ҳозик табиб бўлиб етишади.*

Шундан кейин бир ярим йил давомида Куръонни ёд олади ва ўн саккиз ёшида замонасида мавжуд бўлган деярли барча илмларни мукамал ўрганади” [1,101]. Бундай баён усули ўқувчини қизиқтирибгина қолмай, буюк олим ҳаётидан ибрат олишга ҳам чақиритиши жиҳатидан муҳимдир.

XX аср бошларида ёзувчи ва танқидчилар кўпроқ мумтоз адабиёт масалалари билан шуғулландилар, уларнинг кўпчилиги йирик асарлари мумтоз адабиёт вакиллари ижодига бағишланган эди. Жумладан, биринчи танқидий-биографик очерклар ҳам мумтоз адабиёт вакиллари ҳақида ёзилди. XX асрнинг 20-йилларида Фитрат бошлаб берган танқидий-биографик очерк жанрини С.Айний давом эттирди.

Ўзбек танқидчилигида бу жанр XX асрнинг 30-йиллари ривожланиб, Айнийнинг «Шайхур-раис Абу Али ибн Сино», Олим Шарафиддиновнинг «Алишер Навоий», ва бошқа қатор асарлари яратилди. Биографик методни бойитган “Шайхур-раис Абу Али ибн Сино” деб номланган асар жанри

IV. ЎЗБЕК АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИГИ ВА БАДИИЙ МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ

ҳақида олимлар кўпинча бир-бирига яқин хулосаларни берадилар. И.Брагинский уни “адабий очерклар” деб атаса [4,98], Н.Раҳимов “илмий-популяр характердаги очерк” дейди [17,38]. А.Қаҳҳор эса бу типдаги асарларни “тарихий-адабий очерклар” сирасига киритади [1,418]. Ҳақиқатан ҳам бу асар танқидий – биографик очерк жанрига мансубдир. Унда буюк инсоннинг ҳаёти ва ижодини батафсил ёритиш асосий ўринда туради.

Танқидий – биографик очеркнинг мақсади буюк инсонларнинг, ёзувчи ва шоирларнинг таржимаи ҳоли, илмий-ижодий ҳаётини тадқиқ этишдан иборат. С.Айний шу асосда Ибн Сино образини яратди. Очерк муаллифи Ибн Синонинг ҳаёт йўлини ўқувчига содда қилиб, баён этишга ҳаракат қилади. Шу мақсадда унинг ўзи айтган таржимаи ҳолини ҳам келтиради. Қомусий олимнинг иқдорларидан аён бўладиги, у қанчалик машаққат чекмасин, сарсон-саргардонликда у шаҳар бу шаҳарга кўчиб, қочиб юрмасин, доим илм билан машғул бўлган, тинимсиз илм ўрганган, китоб ёзган, турли фанлардан асарлар яратган. С.Айний бу ҳақда тўхталар экан, 57 йил умр кўрган олимнинг 18 йил умри илм таҳсилига, 2 йили отасининг вафоти, Бухородан қочиши билан боғлиқлигига сарф бўлганини ҳисоблар экан, шундай ёзади: “...кўп вақти зиндонда, талон-тароҷ бўлиш ва ўлдирилиш хавфи остида ўтган ўттиз етти йил давомида шу қадар катта илмий ишлар ёздики, шундай шароитда оламда ҳеч бир олим унинг берган маҳсулининг ярмини ҳам бера олган эмас” [1,113]. Фикрларини исботлаш мақсадида Сомийнинг “Қомусул-аълум” китобига таяниб, Ибн Синонинг 77 китоби номини келтиради, баъзи йигирма жилдлик китоблари битта ном билан берилганини, бир қанча рисолалари, шеърлари ва бошқа кўплаб асарлари бу рўйхатда йўқлигини ҳам маълум қилади. “Ал-Қонун” китобининг мундарижаси ҳақида мулоҳаза юритиб, Ибн Синонинг “Донишнома” асарига атрофлича тўхталган С.Айний китобдан келтирилган парчани таржима қилади ва шундай хулосага келади: “Маълум бўлишича, буюк олим жаҳоннинг барча илмларини эгаллагани устига музика, шеърят ва адабиёт билан ҳам шугулланиши, шунчаки ҳавас бўлмай, Абу Алиёна бўлгандир” [1,119]. Кўринадиги, С.Айний буюк олимнинг ҳаёт йўли ҳақида ҳикоя қилар экан, унинг шахси ва ижодига ниҳоятда катта ҳурмат эҳтиром кўрсатганининг гувоҳи бўламиз. И.Брагинский ҳам Айнийнинг бу асари бошқа ҳар хил филологик асарларга ўхшамаслиги ҳақида гапирар экан, “унинг очерки шоир ёки олимнинг, тирик одамнинг ёрқин, мукамал тавсифидир” дея асарга юқори баҳо беради. Бой ҳаётий ва аниқ далилларни чуқур илмий таҳлил этиш асосига қурилган танқидий-биографик очеркда Абу Али ибн Сино образи ўзининг ҳаётийлиги ва ишонарлиги билан ўқувчи эътиборини тортади.

Танқидий-биографик очерк аниқ далиллар ва шулар асосида чиқарилган илмий хулосалар бирлигидан ташкил топади. Адабиётшунос олим ёзувчи ҳаёти, ижоди ҳақидаги далилларни таҳлил, қиёслаш, мунозара орқали илмий умумлаштириб, маълум хулосалар чиқаради. С.Айний ҳам асарда гарчанд улуғ даҳо ҳақидаги кўплаб ривоятларни келтирса-да, асосан, аниқ, тарихий далилларга суянади. Асарни ёзишда жуда кўп манбаларни кўриб чиққанлиги уларга муносабатда ҳам намоён бўлади. Масалан, бир рус олимнинг Ибн

IV. ЎЗБЕК АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИГИ ВА БАДИИЙ МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ

Синонинг Кордовага боргани, у ерда талабаларга дарс бергани ёки Амир Қобус билан боғлиқ маълумотларни аниқ манбаларга таяниб, рад этади. Бу хусусият асарнинг композицион жиҳатдан бир бутунлигини таъминлай олган.

Очерк муаллифи ҳаётини далилларни тасвирлар экан, бадиий адабиётда бўлганидек, ҳар бир санъаткор сингари муҳим жиҳатларни, инсон ҳаёти ва фаолиятидаги асосий қирраларни, унинг ҳаётга муносабатини танлаб олади. Жанр мақсадидан келиб чиқиб, сарсон-саргардонликда кечган умрини халқ бахту саодатига бахш этиш, турли-туман қаршилиқларга қарамасдан илмга фидойилик олим ҳаётининг бош мазмуни эканлигини С.Айний ўқувчи кўз ўнгида олимнинг мукамал қиёфасини очиб бериш асносида ёритади. Айнийшунос И.Брагинский образнинг ҳаётини, қавариқлиги ва ишонарли чиққанидан, баъзан бу очеркларни “аллақачонлар яшаган ва ўлиб кетган ёзувчилар ҳақидаги тадқиқот эмас, балки сўз устасининг худди ўз замондошлари, тенгдошлари, бир-бирини чақираётган, “*худди тириклар билан тирикларча гапиргандай*” таассурот қолдирадиган эсдаликлар сифатида таърифлайди [4,99]. Асарда Ибн Сино ҳақидаги ривоятларнинг келтирилиши ва уларга муносабатда олим Айнийдан кўра ёзувчи Айний маҳорати ёрқин сезилади. Айний илмий-бадиий тафаккурининг кенглиги асарларидаги илмийлик ва ҳаётиникида мужассам бўлганлиги ушбу танқидий-биографик очеркда яққол кўринади.

Танқидий- биографик очерк далиллар асосидаги хулосалар бирлигидан ташкил топиб, унда даҳонинг ҳаёти, ижоди ҳақида қиёс, таҳлил ва ривоятлар орқали илмий умумлашмалар чиқарилган. Танқидий асарларда, биринчидан, илмий тафаккур билан образли тафаккурнинг синтези; иккинчидан, асарга ихлос ва меҳр билан ёндашиш, санъатнинг ўзига хослигини англаб, талқин ва таҳлил этиш, чуқур ижодий изланиш асосий ўринда туради. Шундагина баркамол танқидий асар яратилади. Шу жиҳатдан қараганда очеркда Абу Али ибн Синонинг ҳаёт йўли, ижоди тўғри ва ҳаққоний акс эттирилган. Олим ҳаёти ва ижодининг муҳим қирраларини ёритиш асарнинг асосий ютуқларидандир.

Очеркда ёш авлод учун ўрнак бўладиган фазилатларга урғу бериш, эркин, самимий фикр юритиш, улкан олим шахсига ҳурмат ва муҳаббат билан қараш асарнинг жозибаси ва абадийлигини таъминлай олган. “*Инсон руҳининг барҳаётлиги, – дейди Чингиз Айтматов, – буюк шахс тақдири билан боғлиқдир. Бундай шахс ҳаммиса дунёга, ҳақиқатга тик боқади ва жаҳолатга, фикрий қолоқликка нисбатан муросасиз бўлади. Шу сабабли буюк зотларнинг таржимаи ҳоли, қисмати севиб ўрганилади. Уларнинг тақдири инсон характери, одамларнинг ҳаётдаги ўрнини яхшироқ тушуниб олишга ёрдам беради*” [22,87]. Шу жиҳатдан қараганда, Абу Али ибн Синога бағишланган танқидий-биографик очерк йиллар ўтса-да, ўз қимматини йўқотмайдиган асарлардан бўлиб қолади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Айний С. 8 томлик. Т.8. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1965.
2. Айний С. Танланган илмий асарлар. –Т.: Фан, 1978.
3. Айний замондошлари хотирасида. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1978.

III. АДАБИЙ МАНБАНИ МАТНИЙ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ УСТУВОР ВАЗИФАЛАРИ

Шуъба раиси: филология фанлари номзоди, доцент Зухра Мамадалиева
Котиби: ўқитувчи Дилдора Ҳакимова

46.	Жалолиддин Жўраев. Муаммо жанрига оид илк рисоалар ва уларнинг тузилиши ҳақида.....	132
47.	Сунатулло Сойилов. Собир Сайқалийнинг “Равзат уш-шухадо” достони ҳақида.....	137
48.	Шахло Ҳожиева. Ўткир Ҳошимовнинг “Сирли юлдуз” ҳикоясида миллий рух ифодаси.....	140
49.	Abduhamid Abduvaliyev, Shohista Xoldorova. Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonida ma’nodosh bo‘lgan o‘zbekcha va forsha so‘zlarning qo‘llanilishi.....	143
50.	Сурайё Дўстова. “Тазкираи шуаро” қўлёзмаларида Огаҳийнинг вафот ёши берилишини хива адабий муҳитига доир манбалар билан қиёси.....	146
51.	Дилафрўз Жалилова. Абдулла Гулшаний шеърлятида руҳият акси	148
52.	Kamola Hakimboyeva. Ahmad Yassaviy hikmatlarining matnshunoslikdagi o‘rni.....	152
53.	Shoxida Vahobova. “Sabot ul-ojizin” asari nashrlararo tafovutlarning qiyosi.....	155
54.	Зебинисо Муллоқулова. “Фарҳод ва Ширин” достонининг насрий баёнларига доир мулоҳазалар.....	159

IV. ЎЗБЕК АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИГИ ВА БАДИИЙ МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ

Шуъба раиси: филология фанлари номзоди, доцент Сурайё Эшонқулова
Котиби: катта ўқитувчи Соҳиб Бойсинов

55.	Нурбой Жабборов. Абдулла Қодирий – миллий руҳият тасвири устаси.....	163
56.	Шоира Аҳмедова, София Маҳмудова. Танқидий-биографик очеркда маҳорат масаласи.....	176
57.	Абдурахим Солиев. Драматургияда янгича талқин.....	180
58.	Darmon O‘rayeva, O‘g‘iloy Fozilova. Davolash magiyasiga aloqador aytimlarning badiiy xususiyatlari.....	184
59.	Усмонжон Қосимов, Шукрулло Жўраев. Сўз мулкига саёҳат ёхуд Эркин Воҳидов сабоқлари.....	187
60.	Шермуҳаммад Амонов. Навоийнинг Хоразм адабий муҳитига таъсири.....	192